

toenmalige maatstaven — van een Bakhuizen van den Brink moest wijken. Het is te hopen dat na de negentiende eeuw nu spoedig een kijkje achter de schermen van de vorige eeuw gegund zal worden — welk een verheffend schouwtoneel! Overdenkenswert en actueel is de beschouwing over gerechtelijke dossiers van E. Put 'In de zak? De archiefstatus van procesdossiers uit het Ancien Régime.' (187-196) Een prachtig stuk detective werk biedt J. Roegiers in zijn leerzame artikel 'Archiefbescheiden of bibliotheekmateriaal?' (197-216), waarin hij de herkomst van 'Het 'Fonds de Ram' in de Koninklijke Bibliotheek en het Algemeen Rijksarchief' te Brussel op ingenieuze wijze overtuigend ontrafelt. Een zeer belangrijke, actuele problematiek snijdt redacteur F. Scheelings aan in zijn degelijke bijdrage 'Hedendaagse wetenschapsarchieven aan de Vrije Universiteit Brussel: een status quaestionis.' (233-257) Hier gaat het immers om een voor de geschiedschrijving vitale materie: de goede bewaring van archieven van wetenschappelijke instituten, laboratoria, onderzoeksgroepen en -projecten. De ervaring leert helaas dat (para)universitaire instellingen vaak erg slordig met hun archieven omgaan. Scheelings doet enkele behartenswaardige aanbevelingen.

Tenslotte een paar algemene opmerkingen. Het valt op: ten eerste, dat deze nuttige bundel in Nederland zo weinig intekenaren heeft gevonden; behalve de drie Nederlandse contribuanten zelf tel ik er slechts vijf. Ten tweede dat de archiefgebruikers er zo weinig in aan bod komen. En ten derde dat aan een dikke bundel met bijdragen van auteurs wier professionele roeping het is toegangen te vervaardigen, een index ontbreekt.

A. H. Huussen jr.

MIDDELEEUWEN EN NIEUWE GESCHIEDENIS

Y. Bleyerveld, *Hoe bedriechlijk dat die vrouwen zijn. Vrouwenlisten in de beeldende kunst in de Nederlanden circa 1350-1650* (Dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam 2000; Leiden: Primavera Pers, 2000, 320 blz., €33,80, ISBN 90 74310 60 5).

'Reeds van de vroegste tijden af heeft de populaire prent hare commentaren op de verhouding van man en vrouw geschreven; kan er dan ook gemeenzamer en lichter te begrijpen, ook dankbaarder onderwerp gevonden worden?' Zo luidt het commentaar van H. E. Grève bij een prent, opgenomen onder het kopje 'Zeden en gewoonten' in zijn historische prentenboek *De tijd van den Tachtigjarigen oorlog in beeld* (1908). De prent stelt de monsters Bigorne en Scherminckel voor, omringd door smekende, bange mannen en kijvende, boze vrouwen. Het monster Bigorne is kogelrond en wel doorvoed, want het leeft van mannen die goed zijn voor hun vrouw; het arme monster Scherminckel daarentegen is vel-over-been, want dat leeft van vrouwen die goed zijn voor hun man — een zeldzaamheid dus. Deze prent komt niet voor in het fraai uitgegeven proefschrift van Yvonne Bleyerveld, *Hoe bedriechlijk dat die vrouwen zijn*, waarschijnlijk omdat de prent niet zozeer de listen van vrouwen laat zien, als wel hun slechtheid in het algemeen. Toch zijn de woorden van Grève ten eerste van toepassing op Bleyervelds studie: de slachtoffers van die vrouwenlisten zijn immers qualitate qua mannen (en nooit andere vrouwen), en daarmee gaat haar studie dus over dat o zo herkenbare, fascinerende en dankbare onderwerp van de man-vrouwverhoudingen dat Grève bedoelt. We moeten de kunsthistorica Bleyerveld dankbaar zijn dat zij de moeite heeft genomen om een deel van deze interessante thematiek van de Nederlandse prentkunst eindelijk eens systematisch in kaart te brengen.

Bleyerveld beperkt zich, zoals gezegd, tot het thema van de vrouwenlisten. Daarmee bedoelt zij al die verhalen uit de bijbel, de klassieke oudheid en de Middeleeuwen waarin vrouwen op listige wijze een man in diskrediet of ten val brengen. De verhalen laten zien hoe groot de macht van vrouwen over mannen is. Die vrouwenmacht is zo groot, dat zelfs de meest wijze, dappere, verstandige mannen aan hun listen ten prooi vallen. Voor mensen die op de zondagsschool hebben gezeten is een deel van de verhalen misschien nog wel bekend: Simson en Delila, Jozef en de vrouw van Potifar, David en Bathseba, Judith en Holofernes, Salome en Johannes de Doper, en ga zo maar door. Andere verhalen, zoals dat van Virgilius in de mand (de verliefde dichter/filosoof laat zich in een mand ophijsen naar de torenkamer van de keizersdochter, maar zij laat hem halverwege hangen) en dat van Aristoteles en Phyllis (Phyllis verleidt Aristoteles omdat hij zijn leerling Alexander had gewaarschuwd tegen haar schoonheid; hij raakt zo verliefd dat ze zelfs op hem mag paardje rijden) gaan weliswaar over figuren uit de klassieke Oudheid, maar zijn pas in de Middeleeuwen ontstaan. Opmerkelijk is dat deze verhalen vaak bij elkaar in series zijn afgebeeld, hetzij als prenten, hetzij als hout-snijwerk of als gebrandschilderde ruiten ter decoratie van kerken, stadhuizen en zelfs particuliere woonhuizen. Soms zijn het maar twee of drie voorstellingen, soms wel negen of elf. Het bij elkaar zetten van dit soort verhalen moest de waarschuwende boodschap versterken.

In haar inleiding somt Bleyerveld tal van vragen op die zij op deze 'vrouwenlistenreeksen' wil loslaten: welke verhalen werden in de reeksen opgenomen, welke thema's waren het meest populair, doen zich in de loop der tijd verschuivingen voor, voor wie waren de reeksen bestemd en welke boodschappen brachten zij over? Om deze beeldtraditie in een algemenere context te kunnen plaatsen besteedt Bleyerveld ook aandacht aan de literaire toepassing van het thema van de vrouwenlisten en aan de verbeelding van vrouwenlisten buiten de Nederlanden. Door deze aandacht voor de cultuurhistorische context enerzijds en de nauwkeurige beschrijvingen van een toch betrekkelijk klein repertoire van verhalen over vrouwen en hun listen die op alle mogelijke afbeeldingen zijn gevonden anderzijds maakt het boek in de opbouw een wat onevenwichtige indruk. Achtereenvolgens behandelt Bleyerveld het thema van de bedrogen man in de literaire traditie van de Middeleeuwen, de West-Europese beeldtraditie van vrouwenlisten tussen 1200 en 1575, het vrouwenlistenmotief in de Nederlandstalige literatuur van de late Middeleeuwen en de zestiende eeuw in het algemeen en in het rond 1532 verschenen boekje *Dat bedroch der vrouwen in het bijzonder, vrouwenlisten in de prentkunst en in de toegepaste kunst, listige vrouwen als positieve exempla* (Eva, Jaël, Esther en Judith) en de doorwerking van het thema na 1600. Bleyerveld constateert dat het fenomeen van de vrouwenlistenreeksen na 1600 nauwelijks meer voorkwam in de Nederlanden. Dat geldt trouwens ook voor andere regio's in (Noord-)Europa. Zij noemt dit opmerkelijk, vooral omdat het thema van de vrouwenmacht in het algemeen wel populair bleef; rolomkering, de strijd om de broek, het heerszuchtige wijf, echtelijke ruzie, list en bedrog, het zijn allemaal thema's die tot de verbeelding bleven spreken. Maar kennelijk raakte men uitgekeken op reeksen waarin die verhalen van listige vrouwen op een rijtje werden gezet. Een verklaring voor deze afname is moeilijk te geven, maar de kunsthistorica Bleyerveld suggereert dat we deze moeten zoeken in de zeventiende-eeuwse voorkeur voor realistische onderwerpen zoals landschap, portret en genre, ten koste van allegorieën: 'de neiging tot moraliseren blijft bestaan, maar morele boodschappen worden nu, zowel in de schilderkunst als in de grafiek, veelal verpakt in realistische genre-taferelen die op het eerste gezicht een waarheidsgetrouwe afspiegeling lijken van het leven van alledag' (214). Voorts constateert Bleyerveld in de zeventiende eeuw een afname van de negatieve *exempla* van de vrouwenlisten; de positieve voorbeelden van bijbelse vrouwen, al dan niet met hun listen, raken steeds meer in de smaak.

In een slotbeschouwing onder de titel 'Mannelijkheid, dwaasheid en eerverlies: nut en

amusement' probeert Bleyerveld tenslotte een antwoord te vinden op de zojuist opgesomde onderzoeksvragen. Ze stelt vast dat Simson het meest populaire slachtoffer van een vrouwenlist was—bepaald een twijfelachtige reputatie voor een man —, gevolgd door (in de juiste volgorde) Virgilius, Salomo, Lot, David, Holofernes, Adam, Sisera en Herodes. De afbeeldingen tonen óf de destructieve macht van vrouwen óf de grote macht van de liefde. In het eerste geval waarschuwen ze simpelweg tegen het gevaar van omgang met vrouwen, in het tweede geval laten ze zien dat de kracht van liefde groter kan zijn dan de (verstandelijke of lichamelijke) kracht van mannen. De vrouwenlistenreeksen waren volgens Bleyerveld met name populair in een stedelijke omgeving. Waarom? Voor deze vraag moet de kunsthistorica Bleyerveld leentjebuurt spelen bij andere disciplines. Onder het kopje 'Angst voor vrouwen in de stad' wijst zij op de theorie dat juist mannen in de stad (de 'opkomende burgerij') bang waren voor de concurrentie van vrouwen en hen daarom trachtten 'terug te dringen'. Onder het kopje 'De zorg om de mannelijke eer' wijst zij vervolgens op de verklarende waarde van de theorie dat de man die zich door een vrouw laat overheersen, in zijn eer wordt aangetast. Ook dit gevoel zou juist in die nieuwe, stedelijke omgeving úer hebben opgespeeld dan elders. Deze verklaringen zijn niet erg overtuigend, maar een dergelijke vraag naar het waarom van de populariteit van het genre in een bepaalde historische periode is misschien ook wat al te hoog gegrepen.

Het is jammer dat de auteur niet ergens in het boek al die fascinerende verhalen over listige vrouwen en bedrogen mannen op een rij heeft gezet en de toedracht ervan heeft vertéld. Een gemiste kans! Nu blijf je als lezer geneigd om de verhalen dan maar even zelf in een encyclopedie op te zoeken. Daar staat tegenover dat het boek werkelijk prachtig is geïllustreerd. Het is een lust voor het oog, deze curieuze verzameling van al die boze vrouwen en weerloze mannen, afgebeeld in grafiek, glas-in-lood, houtsnijwerk, et cetera, en daarmee is dit boek een belangrijk naslagwerk voor iedereen die zich interesseert voor man-vrouwverhoudingen in de late Middeleeuwen en de Vroegmoderne tijd.

Els Kloek

L. Dequeker, *Het sacrament van mirakel. Jodenhaat in de Middeleeuwen* (Leuven: Davidsfonds, 2000, 133 blz., ISBN 90 5826 081 X).

'Deze [monstrans] werdt ghedraghen van den eerdtbisschop van Mechelen. Nae de welcke quam des paus legaet ende daer nae den eertzhertoghe met zijne huysvrouwe.' In die termen beschrijft de jezuít Costerus het hoogtepunt van de processie die in 1610 naar jaarlijkse gewoonte ter ere van het sacrament van mirakel te Brussel is uitgegaan. Zijn beschrijving komt voor in de *Dialogue oft'samen-sprekinge*, een werkje dat hij in 1611 bij hofdrukker Velpius uitgeeft. De imaginaire opponent van Costerus is een Staatse predikant. Allerminst onder de indruk, beklemtoont deze laatste dat de pas verworven onafhankelijkheid van de Republiek — het Twaalfjarige Bestand is zowat een jaar oud — pas echt een mirakel is. Er is echter meer nodig om Costerus uit het veld te slaan. De jezuít noemt die onafhankelijkheid geen mirakel, maar wel een wonder. Meer bepaald het soort wonder waarmee God Job in verzoeking bracht.

Het is een treffend voorbeeld van de wijze waarop het Brusselse sacrament van mirakel op het raakvlak van religie en politiek functioneert. Gedurende eeuwen symboliseert deze landsrelikwie onbetwistbare rechtgelovigheid. Ze dient tot bewijs dat het regime dat vanuit Brussel, eerst over de hertogdommen Brabant en Limburg, dan over de Bourgondische en later de Habsburgse Nederlanden en tot slot over het onafhankelijke België heerst, het wel degelijk bij